

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้มีแนวคิด ทฤษฎี และผลงานการศึกษาที่เกี่ยวข้องที่ใช้เป็นแนวทางในการศึกษา ประกอบด้วย

1. แนวคิดทุนทางสังคม
2. แนวคิดธุรกิจชุมชน
3. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา
4. แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง
5. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดทุนทางสังคม

แนวคิดทุนทางสังคมได้เข้ามาแพร่หลายในสังคมไทย และเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางเมื่อคราวเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 แต่โดยความเป็นจริงแล้วทุนทางสังคมไม่ได้เป็นสิ่งใหม่สำหรับสังคมไทย มีอยู่และดำรงอยู่ในสังคมไทยมาช้านาน เป็นคุณค่าเดิมที่มีอยู่ในสังคมไทย

นักวิชาการ นักคิดและนักพัฒนาหลายท่านต่างมีความเห็นตรงกันว่า วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นได้ส่งผลให้แรงงานในภาคอุตสาหกรรมและบริการต้องตกงานจำนวนมาก แต่ดูเหมือนว่าเมืองไทยก็ไม่ถึงกับเกิดกลียุค ทั้งนี้เพราะแรงงานเหล่านี้ได้กลับสู่ชนบทซึ่งเป็นบ้านเกิดเมืองนอนกลับไปอาศัยครอบครัวและญาติพี่น้อง เพื่อนฝูง ซึ่งมีฐานของระบบคิดที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว นำมาเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต หรือบางรายเริ่มกิจการของตนเองขึ้นใหม่สำหรับครอบครัว ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงนั้นเปรียบเสมือนเกราะกำบังคอยสร้างพลังเพื่อปรับตัวรองรับกับความผันผวนทางเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี สิ่งเหล่านี้คือทุนทางสังคมที่มีอยู่ในทุกหย่อมหญ้าในสังคมไทย จะมีประโยชน์ต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ หากมีการฟื้นฟูและนำมาจัดการอย่างเป็นกระบวนการ

นอกจากนี้ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ยังเห็นความสำคัญของแนวคิดทุนทางสังคมโดยกำหนดเป็นวาระแห่งชาติเรื่องหนึ่งในสี่เรื่อง คือ การพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขันของประเทศ การแก้ปัญหาความยากจน ทุนทางสังคมและการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมีความเชื่อมโยง สนับสนุนซึ่งกันและกัน เพื่อพัฒนาสมรรถนะของประเทศและยกระดับ

คุณภาพชีวิตของประชาชน และกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาทุนทางสังคมของประเทศต่อไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เอกสารอัดสำเนา)

ความหมายของทุนทางสังคม

นักวิชาการ นักคิด และนักพัฒนาของไทยและต่างประเทศ ได้นิยามความหมายของทุนทางสังคม แตกต่างกันไปตามบริบทของผู้ให้ความหมายและประสบการณ์ในการทำงาน อาทิ

วรวิฑูรี โธมสันพันธ์ (2548, น. 45) กล่าวว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องที่มีอยู่แล้วโดยธรรมชาติในแต่ละสังคม เป็นเรื่องของระบบคิดของคนในสังคมที่จะส่งผลถึงวิถีปฏิบัติในหมู่ประชาชนที่จะสร้างประโยชน์ร่วมกันในด้านต่าง ๆ ทุนทางสังคมจึงมีประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านเศรษฐกิจ เช่น การลดต้นทุนหรือสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนได้ นอกจากนี้ วรวิฑูรี โธมสันพันธ์ ยังมองทุนทางสังคมในมิติของระบบและกระบวนการทางสังคม โดยมองทุนทางสังคมที่เป็นเรื่องของระบบคิดและอยู่ในรูปของค่านิยม วัฒนธรรมของประชาชน ความไว้วางใจ ความสำนึกร่วมกันในความเป็นเจ้าของ และความเป็นชุมชนเดียวกัน มีความเคารพต่อกัน มีความไว้วางใจกัน มีจารีตและมีค่านิยมต่างตอบแทนซึ่งกันและกัน จะมีผลต่อความสัมพันธ์ของคนซึ่งจะส่งผลต่อการจัดระเบียบเศรษฐกิจ สังคม ความเป็นชุมชน และเกิดผลดีต่อการดำเนินกิจกรรม

ทุนทางสังคมในความหมายของ วรวิฑูรี โธมสันพันธ์ จึงหมายถึง ทุนประเภทหนึ่ง ที่มาจากความร่วมมือร่วมใจของคน ทำให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างคนหรือสถาบันขึ้น โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของความไว้วางใจกัน ความเชื่ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เห็นอกเห็นใจกัน ต่างตอบแทนกัน ทุนทางสังคมจึงเป็นเสมือนสมบัติสาธารณะที่สมาชิกทุกคนในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ตลอดเวลา และที่สำคัญทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่ยิ่งใช้จะยิ่งมีเพิ่มมากขึ้น ส่วน อมรา พงศาพิชญ์ (2543) ก็ได้ให้ความหมายของทุนทางสังคม ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบันและ/หรือองค์กร ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่มและรูปเครือข่าย รวมทั้งค่านิยม บรรทัดฐาน ที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิต และวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชนและประชาสังคม

ในขณะที่ ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2542) กล่าวถึงทุนทางสังคมว่า เป็นนามธรรม หมายถึงความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่น ความสามัคคีรวมพลัง การมีองค์กร มีหน่วยที่จะจัดการ จัดระบบต่าง ๆ ในชุมชน มีศิลปวัฒนธรรม มีจิตรวมใจ มีศีลธรรม มีความสมัครสมานสามัคคี รักใคร่กลมเกลียวกัน ซึ่งเป็นพื้นฐานให้ท้องถิ่นและชุมชนมีการพัฒนาที่เข้มแข็ง ที่จริงจัง ที่ยั่งยืน ทุนทางสังคมต่างจากทุนทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นรูปธรรม เป็นตัวเงิน วัตถุ แต่ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของจิตใจ

จิตวิญญาณ เป็นความรู้ความสามารถ เป็นพลังงานของสังคม ซึ่งทุนทางสังคมเป็นทั้งพลังขับเคลื่อนเพื่อให้ก้าวไปข้างหน้า และเป็นฐานยึดโยงในยามที่ชุมชนและสังคมอาจจะอ่อนไหว ดังนั้นทุนทางสังคมจึงเป็นปัจจัยสำคัญ มีคุณค่ามากต่อกลุ่ม ต่อองค์กร ต่อชุมชน ประชาคมและสังคม

และประเวศ วะสี (2542) ให้ความหมายทุนทางสังคมไว้ว่า คือ การที่คนมารวมกัน เอาความคิดมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เรียกว่าเกิดทุนทางสังคม ซึ่งนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ทุกอย่าง

ส่วนนักวิชาการต่างประเทศ อาทิ Robert Putnam (1993) ชาวสหรัฐอเมริกา ได้ศึกษาการปกครองในประเทศอิตาลี และได้เขียนไว้ในหนังสือ “Making Democracy Work : Civil Traditions in Modern Italy” โดยพูนัมได้กล่าวถึงทุนทางสังคมไว้ว่า หมายถึง ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน เครือข่าย ความเป็นเครือญาติ การเกื้อกูลกัน นอกจากนี้ พูนัม ยังกล่าวถึง เครือข่ายทางสังคมว่า เป็นหัวใจของทุนทางสังคม โดยมีทั้งเงื่อนไขและอิทธิพลต่อทุนทางสังคม

และ Coleman (อ้างถึงใน วรวิทย์ โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 30) อธิบายและให้ความหมายทุนทางสังคมว่า เป็นชุดของความสัมพันธ์ (set of relationships) ระหว่างคน เป็นความสัมพันธ์ที่มีผลมาจากความตั้งใจบนพื้นฐานของความคาดหวังในสิ่งที่ต้องใช้ร่วมกัน (common) เป็นชุดของการมีค่านิยมร่วมกัน (set of shared) และการมีสำนึกของความไว้วางใจ (sense of trust) ระหว่างกัน สิ่งเหล่านี้ถือเป็นโครงสร้างของความสัมพันธ์ระหว่างคนสองคนหรือมากกว่าที่ได้แสดงออกมาและส่งผลต่อกิจกรรมที่ได้กระทำในมิติดังกล่าว ทำให้เห็นได้ว่าทุนทางสังคมนั้นเป็นโครงสร้างทางสังคมที่เกิดขึ้นกับปัจเจกบุคคลในองค์กร และทางตรงกันข้ามในที่ที่มีทุนทางสังคมอ่อนแอ ก็จะมีปรากฏของความขัดแย้งกันในค่านิยมและการขาดซึ่งความไว้วางใจระหว่างกัน (conflicting values and lack of trust)

จากนิยามที่นักวิชาการ นักคิด นักพัฒนาในสังคมไทยและต่างประเทศได้ให้ไว้ สามารถเปรียบเทียบให้เห็นข้อแตกต่างกัน กล่าวคือ นักวิชาการของไทยกล่าวมุ่งเน้นแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจ และมีการกล่าวถึงความเข้มแข็งของชุมชนหรือการก่อให้เกิดพลังแก่ชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ในขณะที่นักวิชาการต่างประเทศจะเน้นเรื่องสังคม เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ การเอื้ออาทร การต่างตอบแทน ความไว้วางใจและยังเน้นไปที่การเมือง การปกครอง ประชาสังคม และประชาธิปไตย

ในทัศนะของผู้ศึกษามองว่า ทั้งนักวิชาการของไทยและนักวิชาการต่างประเทศต่างมีจุดมุ่งหมายในการให้ความหมายที่คล้ายคลึงกันขึ้นอยู่กับบริบทของพื้นที่ วัตถุประสงค์ในการศึกษา และประสบการณ์ของบุคคลนั้น ๆ โดยผู้ศึกษามองว่า ทุนทางสังคม คือ ระบบความสัมพันธ์ของคน

ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ที่อิงอาศัยกัน เป็นคุณค่า เป็นค่านิยม เป็นจิตสำนึก เป็นบรรทัดฐาน เป็นพลัง ความสามัคคี รักใคร่กลมเกลียว ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เอื้ออาทรต่อกัน ทูทางสังคมสามารถ ก่อให้เกิดพลังเพื่อใช้ขับเคลื่อนชุมชนให้สามารถพัฒนาไปสู่ความเข้มแข็งได้

องค์ประกอบของทูทางสังคม

วรุฒิ โรมรัตนพันธ์ (2548, น. 51-61) ได้สรุปลักษณะที่สำคัญ ๆ ของทูทางสังคม ไว้ 2 ลักษณะ คือ

1. การมองในเชิงโครงสร้างและหน้าที่ นำเสนอโดย Bain and Hicks ซึ่งในความเห็นของ Bain and Hicks ทูทางสังคมสามารถแบ่งได้เป็น 2 ระดับ คือ ระดับมหภาค (Macro) และระดับจุลภาค (Micro)

ในระดับมหภาค ทูทางสังคมจะครอบคลุมบริบทขององค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นความสัมพันธ์ที่อยู่ภายใต้โครงสร้างแบบเป็นทางการ อาทิ รูปแบบของการปกครอง แนวทางปฏิบัติเกี่ยวกับกฎหมาย ระบบความคิด ความเชื่อที่สอดคล้องกับกฎหมาย ระดับของการกระจายอำนาจ และระดับการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย

ในระดับจุลภาค ทูทางสังคมถือเป็นศักยภาพของการรวมตัวขององค์กรในแนวนอน รวมทั้งเครือข่ายในการพัฒนา ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ อันได้แก่ เรื่องเกี่ยวกับสภาวะหรือวิถีคิด ความเข้าใจ และการเรียนรู้ในเรื่องต่าง ๆ ของประชาชน (Cognitive) และเรื่องของโครงสร้าง (Structural) (Uphoff, 1996) จะเห็นได้ว่า ทูทางสังคมที่เป็นเรื่องเกี่ยวกับสภาวะหรือวิถีการคิด (Cognitive) นั้น เป็นสิ่งที่จับต้องยาก เพราะจะอยู่ในรูปของการให้คุณค่า (Values) ความเชื่อ (Beliefs) ทักษะคติ (attitudes) พฤติกรรม (Behavior) และบรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องที่เกี่ยวกับการให้คุณค่า ซึ่งจะประกอบด้วยเรื่องของความไว้วางใจ (Trust) ความสามัคคี (Solidarity) และการต่างตอบแทน (Reciprocity) คุณค่าเหล่านี้ถือเป็นค่านิยมร่วมระหว่างสมาชิกในชุมชน และถือเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถทำงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้ส่วนรวมมีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

นอกจากนี้ วรุฒิ โรมรัตนพันธ์ ยังได้แสดงความเห็นว่า ในการศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับทูทางสังคม หากประยุกต์ระบบคิดและวิธีปฏิบัติในระดับจุลภาคไปใช้ในระดับบุคคล ครอบคลุมกลุ่ม องค์กร และชุมชน รวมทั้งเครือข่าย ในขณะเดียวกันก็ประยุกต์เอาความสามัคคีแบบเป็นทางการขององค์กรและสถาบันต่าง ๆ ในระดับมหภาคให้เป็นเสมือนสภาพแวดล้อมที่มีอิทธิพลต่อบุคคล

ครอบครัว กลุ่ม องค์กรชุมชน หรือเครือข่าย ก็จะทำให้การศึกษาทุนทางสังคมมีความชัดเจนและเป็นระดับมากขึ้น

2. การมองในเชิงบูรณาการหรือผลลัพธ์

จากผลการศึกษาทุนทางสังคมของไทย ที่ดำเนินการโดยสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม มีการนำเสนอภาพรวมของทุนทางสังคมในเชิงบูรณาการหรือเชิงผลลัพธ์ โดยกล่าวถึงลักษณะรวมของทุนทางสังคมในแง่มุมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ศาสนธรรม หรือหลักธรรมในศาสนา เป็นเครื่องชี้แนะบุคคลให้มีความรัก ความห่วงใย ความเอื้ออาทรต่อกัน และใช้หลักการทางศาสนานั้น ๆ มาสร้างความเป็นปึกแผ่นของสังคม เช่น ในพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนให้คนละเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การทำความดีด้วยการให้ทาน เสียสละ รักษาศีล และมีจิตใจที่สงบ มีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นทุนที่สร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับสังคมได้

2. สำนึกในท้องถิ่น การที่บุคคลในชุมชนมีจิตสำนึกต่อชุมชนและท้องถิ่นของตนปรารถนาที่จะเห็นการพัฒนาชุมชนที่ตนเองอาศัยอยู่เป็นไปอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบ จึงมีความตั้งใจและร่วมแรงร่วมใจในการทำงานร่วมกันโดยยึดส่วนรวมเป็นใหญ่

3. ภูมิปัญญาท้องถิ่น ได้แก่ การใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีอยู่เดิมของชุมชน และประยุกต์ขึ้นมาใหม่ในการสร้างและการจัดการเกี่ยวกับการพัฒนาในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

4. ทรัพยากรบุคคลและเครือข่ายบุคคล ได้แก่ การนำบุคคลที่เป็นผู้นำ ปราชญ์ท้องถิ่น พระสงฆ์ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มีความรู้ความเข้าใจในปรากฏการณ์และศาสตร์ต่าง ๆ มาให้ความรู้และถ่ายทอดความรู้แก่ชุมชนเป็นการสร้างทุนทางสังคมในระดับบุคคล

5. ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึง ทรัพยากรในท้องถิ่นทั้งดิน น้ำ ป่า ภูเขา ที่สามารถนำมาใช้สอยให้เกิดประโยชน์สูงสุด พร้อมมีกระบวนการจัดการทรัพยากรชุมชนอย่างเหมาะสม

6. วิถีชีวิตทางวัฒนธรรม เอกลักษณ์ อัตลักษณ์ของชุมชน ที่จะนำเสนอในรูปแบบที่สร้างความภูมิใจให้กับชุมชนและเป็นวิถีชีวิตที่สามารถดำรงอยู่ได้อย่างแท้จริง

7. ความเอื้ออาทร นับว่าเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง ที่คนในสังคมจะต้องมีความเอื้ออาทรต่อกัน ไว้วางใจซึ่งกันและกัน ซึ่งความเอื้ออาทรนี้ เป็นพลังที่สำคัญยิ่งของทุนทางสังคม

ประโยชน์ของทุนทางสังคม

Putnam (อ้างถึงใน วรวิมล โธมัส, 2548, น. 63-64) กล่าวถึงประโยชน์ของทุนทางสังคมในรูปเครือข่ายที่เกิดจากความเห็นพ้องต้องกันของประชาชนว่า มีอยู่หลายประการ อาทิ

1. ทำให้เพิ่มศักยภาพในการทำงาน และช่วยลดต้นทุนในการทำงานได้มากกว่าที่จะปลีกตัวไปทำแบบปัจเจกชน
2. ทำให้เกิดจารีตประเพณีที่เกี่ยวกับการพึ่งพาอาศัยกัน หรือการต่างตอบแทน (Reciprocity) ซึ่งทำให้องค์กรชุมชนแข็งแกร่งและมีพลังมากขึ้น ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการรักษาชื่อเสียง การยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนนั้น ๆ ด้วยว่ามีมากน้อยเพียงใด
3. เกิดความไว้วางใจระหว่างกันของคนในเครือข่าย ทำให้การติดต่อและระบบข้อมูลข่าวสารมีความสะดวกรวดเร็ว
4. มีการนำความสำเร็จร่วมกันในอดีตมาใช้ให้เป็นประโยชน์ เพื่อสร้างความร่วมมือในอนาคต

นอกจากนี้ Putnam ยังมองว่า การทำงานร่วมกันในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งหากสิ่ง que อื่นให้เกิดทุนทางสังคมยังคงมีอยู่ในชุมชน (stock of social capital) อาจจะสามารถได้ว่า ในอีกแง่มุมหนึ่งนั้น ทุนทางสังคมจะทำให้ชุมชนมีพลังเพียงพอที่จะทำในเรื่องต่าง ๆ ได้มากยิ่งขึ้น โดย Putnam ได้อธิบายว่าทุนทางสังคมมีความสำคัญอย่างน้อยอีก 2 ประการ คือ

1. ทุนทางสังคมทำให้คนสามารถแก้ปัญหาได้ง่ายขึ้น ผู้คนอาจจะดีขึ้นถ้าพวกเขามีความร่วมมือกันและมีการแบ่งปันกัน
2. ทุนทางสังคมช่วยลดสิ่งกีดขวางการทำงานในชุมชน ทำให้ชุมชนอยู่กันอย่างสันติและมีความสงบมากขึ้น ทั้งนี้ เมื่อคนในชุมชนมีความรู้สึกไว้วางใจกัน ก็จะทำให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ที่มีการทำเป็นกิจวัตรประจำวันของประชาชน ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทางสังคมที่ประชาชนไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใด ๆ

กลไกทำงานของทุนทางสังคม

ทุนทางสังคม (Social Capital) ได้ถูกนักเศรษฐศาสตร์เรียกว่า “Civic Matters” กลไกการทำงานของทุนทางสังคมที่นำไปสู่ความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและการเมือง ประกอบด้วย 3 กระบวนการ คือ

1. การเกิดขึ้นของเครือข่ายที่มีบรรทัดฐานที่แข็งแกร่งในสัญญาประชาคม ที่ใช้เป็นหลักในการช่วยเหลือกัน จะเกิดสภาพของ Favor Bang คือ หัวใจในหลักการของการแบ่งปัน ช่วยเหลือ และเอื้ออาทรต่อกันของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ โดยหลักการนี้สามารถนำมาใช้กับทางเศรษฐกิจได้ ซึ่งความไว้วางใจ (trust) จะเป็นตัวอำนวยให้กลไกนี้ดำเนินไปโดยสะดวก กลายเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการดำรงชีวิตทางสังคม (Social Life)

2. เครือข่ายของสัญญาประชาคม จะนำไปสู่ความร่วมมือ (Coordination) การสื่อสาร และการกระจายข้อมูลข่าวสารสู่ผู้อื่นที่เน้นความไว้วางใจกัน ที่จะมีกลไกต่าง ๆ ในสังคมที่ซับซ้อน ในการพิสูจน์ความไว้วางใจดังกล่าว ซึ่งเป็นการง่ายที่จะเกิดความร่วมมือกันด้วยกระบวนการที่เคยเกิดมาแล้ว (Repeat Play) และจะถูกฝังเป็นส่วนหนึ่งของปฏิสัมพันธ์ทางสังคมนั้น

3. รูปแบบความร่วมมือต่าง ๆ จะเปรียบเสมือนรูปแบบทางวัฒนธรรมที่สำเร็จรูป (Culture Template) ที่ผ่านการเรียนรู้ที่ผิดถูก ที่แพร่กระจายให้พลเมืองสำหรับความร่วมมือในอนาคตในลักษณะเครือข่าย ซึ่งก็คือกลายมาเป็นรูปแบบทางประเพณี (Tradition)

ทุนทางสังคมประกอบด้วย ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และเครือข่าย โดยความร่วมมือจะประสบความสำเร็จก็ต่อเมื่อได้มีการเชื่อมต่อกันและไว้วางใจซึ่งกันและกัน หรือที่เรียกว่าทรัพยากรทางศีลธรรม (Moral Resource) ซึ่งทรัพยากรประเภทนี้มีลักษณะที่พิเศษ ยิ่งใช้ก็ยิ่งเพิ่ม ไม่ได้ลดลงอย่างทรัพยากรแบบอื่น ทุนทางสังคมยังมีลักษณะที่เป็นสินค้าสาธารณะ (Public Good) เหมือนกับการมีอากาศบริสุทธิ์หรือการมีถนนที่ปลอดภัย ซึ่งอาจมีองค์กรณีบุคคลเป็นตัวแทนในการจัดการได้ นั่นหมายถึง ทุนทางสังคมมีลักษณะเป็นผลพลอยได้ที่เกิดจากกิจกรรมทางสังคมที่ทุนทางสังคมประกอบด้วยข้อผูกมัด (Ties) บรรทัดฐานและความไว้วางใจที่สามารถแลกเปลี่ยนระหว่างกัน เช่น การที่สมาชิกของชมรมร้องเพลงเข้ามามีกิจกรรมร่วมมือกัน ก็เป็นเพราะเขาชอบร้องเพลง ไม่ใช่เพราะเขาต้องการร่วมมือเพื่อสร้างเครือข่ายทางสังคมที่แข็งแกร่ง แต่ผลพลอยได้ที่มันก็คืออย่างนั้น (อ้างถึงใน www.thaitopic.com)

กรอบความคิดและกระบวนการทุนทางสังคม

วรวิมล โรมรัตนพันธ์ (2548, น. 82-83) กล่าวว่า ทุนทางสังคมประกอบด้วย ระบบคิด และวิถีปฏิบัติ ซึ่งนำไปสู่การสร้างกระบวนการทุนทางสังคม โดยกรอบแนวคิดของทุนทางสังคมนี้จะทำให้การศึกษาเรื่องกระบวนการทุนทางสังคมมีความชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

1. เพื่อเป็นการจัดระบบความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นหมวดหมู่ที่ชัดเจนมากยิ่งขึ้น จากที่เคยหลากหลายทั้งที่เป็นรูปธรรมและเป็นนามธรรมหรือจากเดิมที่บางครั้งพูดถึงทุน

ทางสังคมในฐานะที่เป็นเหตุหรือบางครั้งก็พูดถึงทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นผล การพิจารณาทุนทางสังคมในมิติที่เป็นกระบวนการ จะทำให้การอธิบายสามารถครอบคลุมความหมายของทุนทางสังคมได้ ทั้งในส่วนที่เป็นเหตุและส่วนที่เป็นผล รวมทั้งในส่วนที่เป็นกระบวนการ

2. เพื่อเป็นจุดเริ่มต้นในการบูรณาการความหมาย และแนวความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมที่ยังอยู่อย่างกระจัดกระจาย ให้มีจุดร่วมกันในการอธิบาย เพราะทั้งความหมายและแนวความคิดมีมิติที่ต่างกัน อาทิ การมองในมิติของทรัพยากรหรือทรัพยากรธรรมชาติ การมองในมิติของวัฒนธรรม ภูมิปัญญา ความรู้ การมองในมิติที่เป็นพลังในการขับเคลื่อนสังคม การมองในมิติของค่านิยม จารีตประเพณี การต่างตอบแทน การเกื้อกูล ความเอื้ออาทร ความไว้วางใจ ความสามัคคี และการมีส่วนร่วม ฯลฯ ดังนั้น การบูรณาการให้ความหมาย และแนวความคิดที่อยู่ในมิติต่าง ๆ เข้ามาอยู่ในระบบเดียวกัน เพื่อให้สามารถอธิบายให้เห็นความเชื่อมโยงระหว่างสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ก็จะช่วยให้ภาพของทุนทางสังคม และความเข้าใจในทุนทางสังคมเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น

3. การจัดระบบความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นหมวดหมู่ อยู่ในรูปของกระบวนการ การบูรณาการความหมาย และแนวความคิดเกี่ยวกับทุนทางสังคมให้เป็นระบบเดียวกัน จะช่วยให้การอธิบายถึงเหตุผลว่า ทุนทางสังคมคืออะไร เกิดขึ้นได้อย่างไร หรือจะสร้างให้เกิดขึ้นได้อย่างไร ด้วยวิธีการใด ภายใต้เงื่อนไขอะไร และผลที่เกิดจากการมีทุนทางสังคมได้ส่งผลกระทบต่อหรือสร้างพลังให้แก่สังคมหรือชุมชนได้อย่างไร สิ่งเหล่านี้นับว่าจะประโยชน์ต่อวงวิชาการและการพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับทุนทางสังคมให้มีมากยิ่งขึ้น

กรอบแนวคิดดังกล่าว จะเป็นกรอบความคิดในการศึกษาและวิพากษ์ทุนทางสังคมที่สามารถมีมุมมองในมิติที่หลากหลาย ทั้งนี้ เพื่อความชัดเจนในการพัฒนาและการประยุกต์ใช้ทุนทางสังคมที่มีแนวโน้มที่จะได้รับการประยุกต์ใช้มากขึ้น วรวิทย์ โธมัส (2548, น. 84-85) ได้นำกรอบความคิดทุนทางสังคมมาใช้ในการศึกษากระบวนการทุนทางสังคม โดยได้แบ่งกรอบแนวคิดการศึกษาทุนทางสังคมในลักษณะกระบวนการ ออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่

1. ส่วนที่เป็นกระบวนการทุนทางสังคม ประกอบด้วย 3 ส่วน อันได้แก่

1.1 ส่วนที่เป็นระบบคิด จะเป็นส่วนที่มีความเป็นนามธรรมสูง ระบบคิดดังกล่าวจะมีทั้งส่วนที่มีมาแต่ดั้งเดิม อันได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม สถาบัน หรือชุมชนได้สืบทอดมาจากบรรพชนในอดีต นอกจากนั้น ระบบคิดอีกส่วนหนึ่งอาจจะมาจากสิ่งที่ได้เรียนรู้ในปัจจุบัน ซึ่งก็รวมทั้งความเชื่อ ศรัทธา ค่านิยม หรือธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ สำหรับสาระหลักที่อยู่ในระบบคิดดังกล่าว ได้แก่ ระบบคิดที่เกิดจากค่านิยมที่มีการเอื้ออาทรต่อกัน มีการต่างตอบแทนกัน มีความไว้วางใจระหว่างกัน และมีความสามัคคีกัน ฯลฯ เป็นต้น

1.2 ส่วนที่เป็นวิธีปฏิบัติ จะเป็นส่วนที่มีความสัมพันธ์กับส่วนที่เป็นระบบคตินั้นหมายความว่า เมื่อปัจเจก กลุ่ม องค์กร สถาบัน หรือชุมชนมีระบบคิดเกี่ยวกับค่านิยมในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ระบบคิดดังกล่าวก็จะส่งผลให้สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความเอื้ออาทร และมีความร่วมมือกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นต้น

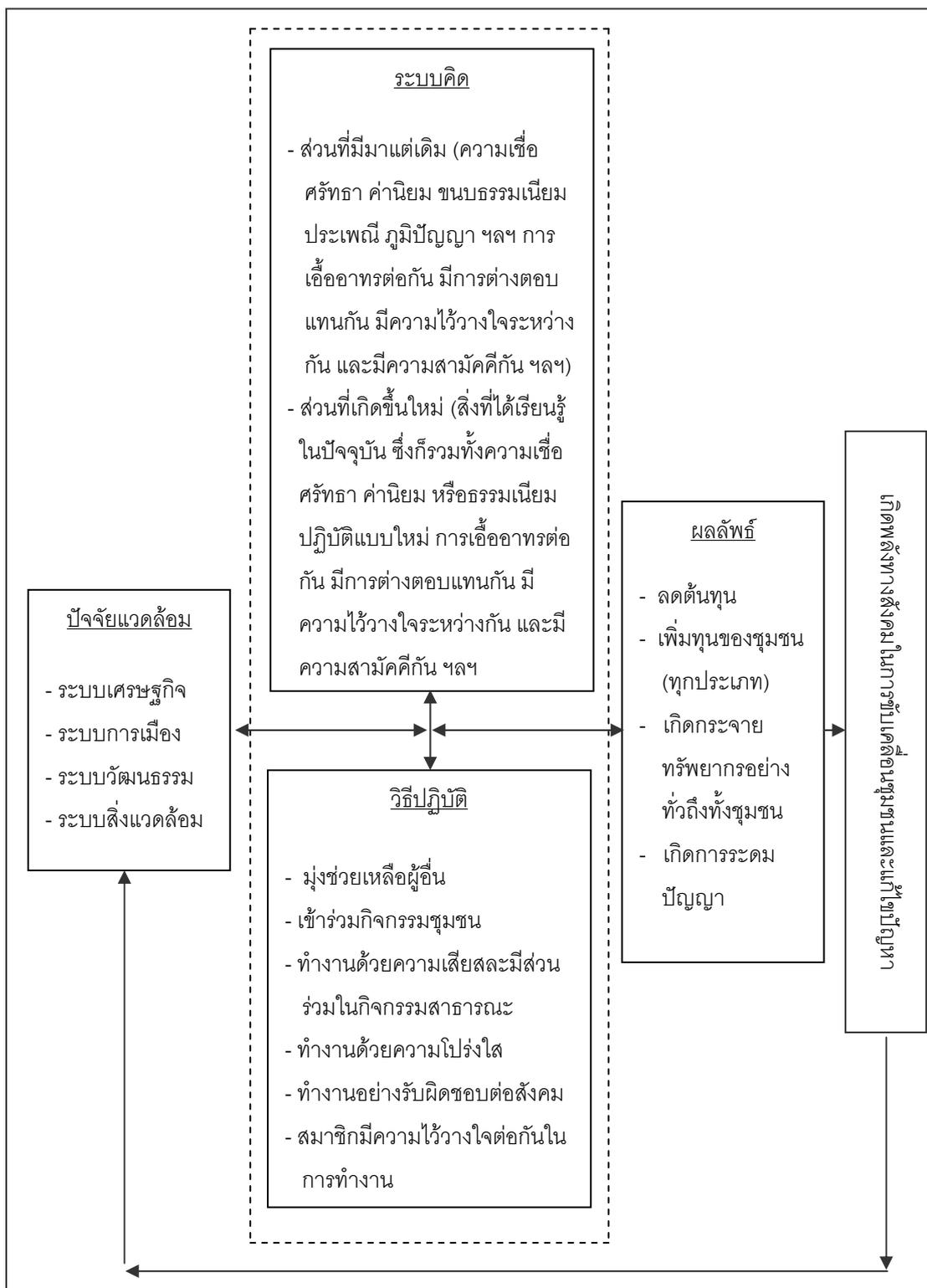
1.3 ส่วนที่เป็นผลลัพธ์ จะเป็นส่วนที่เกิดจากผลของการที่สมาชิกมีระบบคิดและวิธีการปฏิบัติอย่างไร ซึ่งผลลัพธ์ดังกล่าวอาจจะอยู่ในรูปของทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม หรือเป็นทุนในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม อาทิ ทุนที่เป็นตัวเงิน (ทุนในรูปของกองทุนหมู่บ้าน) ทุนมนุษย์ (แรงงานที่มีการลงแขกเอาแรงช่วยเหลือกัน) ทุนทรัพยากรธรรมชาติ (มีป่าไม้ที่เป็นป่าของชุมชน) ทุนภูมิปัญญา (มีความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาของชุมชน) โดยที่ทรัพยากรหรือทุนต่าง ๆ เหล่านี้ เป็นของชุมชนหรือเป็นของสาธารณะที่สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและมาใช้ประโยชน์ได้

2. ส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อมของกระบวนการ ได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรม (เงินทุนจากภายนอก เครื่องมือที่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก บุคลากร หรือนักวิชาการจากภายนอก) และนามธรรม (ความช่วยเหลือทางวิชาการจากภายนอก ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ จากภายนอก) รวมทั้งผลที่เกิดจากระบบเศรษฐกิจ สังคม การเมืองการปกครอง วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อมและเทคโนโลยีจากภายนอกที่มีผลกระทบต่อระบบคิดและวิธีปฏิบัติภายในกลุ่ม องค์กร สถาบัน และชุมชน

การวิเคราะห์กระบวนการทุนทางสังคมจะวิเคราะห์ในหลายระดับ อาทิ ระดับปัจเจก ระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม องค์กร สถาบัน ชุมชน และเครือข่าย โดยจะพิจารณาว่า การกระจายทรัพยากรหรือทุนประเภทต่าง ๆ ในแต่ละระดับเป็นไปในลักษณะใด มีการกระจายอย่างทั่วถึงหรือไม่ รวมทั้งการวิเคราะห์เชื่อมโยงหาความเกี่ยวพันระหว่างระดับต่าง ๆ ด้วยว่า มีความเกี่ยวพันหรือมีอิทธิพลต่อกันมากน้อยเพียงใด ดังภาพ

แผนภูมิที่ 2.1

กรอบความคิดกระบวนการทุนทางสังคม

ที่มา: วรฤดี โรมรัตนพันธ์, 2548, น. 86

จากความหมาย องค์ประกอบ ประโยชน์ กลไกการทำงาน และกรอบความคิด กระบวนการของทุนทางสังคมที่กล่าวมา ทำให้ผู้ศึกษาได้ทราบว่า ทุนทางสังคมเป็นเรื่องของระบบความสัมพันธ์ที่อิงอาศัยกันระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งแวดล้อม เป็นระบบคุณค่าของการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน เป็นสิ่งเดิมที่มีอยู่ในชุมชน สามารถช่วยในการแก้วิกฤติการณ์ต่าง ๆ ได้ และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในลักษณะของกระบวนการ อันได้แก่ ระบบคิด วิธีปฏิบัติ และส่วนที่เป็นปัจจัยแวดล้อม อันได้แก่ ปัจจัยภายนอกต่าง ๆ ที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม นำไปสู่การเกิดผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาและสนองต่อความต้องการของชุมชนได้

จากการศึกษาถึงประเด็นที่กล่าวข้างต้น ผู้ศึกษาได้นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาทุนทางสังคมที่เอื้อต่อการดำเนินงานของกลุ่มผู้ผลิตและจำหน่ายไข่เค็มไชยา โดยจะศึกษาทุนทางสังคมในเชิงกระบวนการ เริ่มตั้งแต่ศึกษาพัฒนาการของชุมชนและพัฒนาการกลุ่มตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จะใช้กรอบแนวคิดและกระบวนการทุนทางสังคมเป็นแนวทางในการศึกษา เพื่อต้องการทราบว่า กระบวนการเกิดกลุ่ม การดำรงอยู่ และการเปลี่ยนแปลงไปสู่การเป็นกลุ่มที่พึ่งตนเองได้ มีทุนทางสังคมเข้าไปเอื้ออย่างไร ปัจจัยภายในและภายนอกชุมชนมีผลต่อระบบคิด วิธีปฏิบัติอย่างไร มีผลลัพธ์เป็นอย่างไร

2. แนวคิดธุรกิจชุมชน

ธุรกิจชุมชนเป็นลักษณะของการดำเนินงานทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน เพื่อลดความยากจนและนำไปสู่การจ้างงาน สร้างรายได้ ลดค่าใช้จ่ายให้แก่ประชาชน เพื่อให้ประชาชนมีรายได้เพียงพอกับรายจ่าย นำไปสู่การพอมีพอกิน มีคุณภาพชีวิตที่ดี

ความหมาย ลักษณะ ความสำคัญและการบริหารจัดการของธุรกิจชุมชน

โสภณ สุภาพงษ์ (2538, น. 44) กล่าวว่า ธุรกิจชุมชน หมายถึง การรวมตัวกันของคนในชุมชนเป็นกลุ่มเกษตรกร สหกรณ์ หรือธุรกิจขนาดเล็กในชนบท เพื่อดำเนินการทางธุรกิจที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ทั้งนี้ จะต้องมุ่งส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถปรับฐานคิดและวิถีคิด มุ่งเน้นการรวมกลุ่มเพื่อร่วมกันจัดการอย่างครบวงจรทั้งการผลิต แปรรูปและการตลาด

อภิชัย พันธเสน (2545, น. 10) สรุปว่า ธุรกิจชุมชน หมายถึง ธุรกิจที่เป็นของชุมชน เพื่อชุมชน และบริหารจัดการโดยชุมชน ซึ่งเป็นการบริหารที่เน้นการกระทำในเชิงธุรกิจแตกต่าง

จากการกุศลหรือการช่วยเหลือเกื้อกูลในลักษณะของสหกรณ์ ทั้งนี้เนื่องจากธุรกิจชุมชนจำเป็นต้องแข่งขันทั้งในด้านต้นทุนและคุณภาพ ร่วมกับกิจการที่แสวงกำไรของธุรกิจเอกชนตามปกติ แต่ที่จำเป็นต้องจัดทำเป็นธุรกิจก็เพราะสมาชิกแต่ละคนไม่มีความสามารถ และความเข้มแข็งทางการเงินพอที่จะแข่งขันกับธุรกิจของเอกชนเหล่านี้ได้

และงานศึกษานโยบายและมาตรการในการส่งเสริมธุรกิจชุมชนของ ปาริชาติ วลัยเสถียร, จิตติ มงคลชัยอรัญญา และ โกวิทช์ พวงงาม (2543, น. 96-98) ได้พบว่า ความหมายของธุรกิจชุมชนมีทั้งระดับที่เหมือน คล้ายคลึง และมีความแตกต่างกันในแต่ละหน่วยงานขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ เป้าหมายและลักษณะการดำเนินงานของแต่ละหน่วยงานและได้จำแนกความหมายของธุรกิจชุมชนไว้ 2 มิติ ดังนี้

1. ความหมายของธุรกิจชุมชนที่หน่วยงานนั้น ๆ ไม่ได้มีการกำหนดนิยามไว้อย่างเฉพาะเจาะจงหรือไม่ได้ให้ความหมายในเชิงธุรกิจชุมชนไว้เป็นการเฉพาะ แต่มีความหมายที่ลักษณะงานมีส่วนเกี่ยวข้องกับธุรกิจชุมชนหรือมีพื้นฐานทางธุรกิจ ซึ่งอาจดำเนินงานกับรายบุคคล กลุ่มหรือองค์กร ความหมายของธุรกิจชุมชนในที่นี้ จึงหมายถึงการสร้างงาน สร้างอาชีพและเพิ่มรายได้ การส่งเสริมให้กลุ่มองค์กรประชาชน และเอกชนในชุมชนได้ดำเนินกิจกรรมด้านอาชีพ ฝึกทักษะด้านอาชีพ และมีความหมายรวมถึงการให้ความรู้ทางด้านการบริหารธุรกิจการตลาด การผลิต ต้นทุน และการจัดการขั้นต้น ซึ่งตามความหมายนี้ ธุรกิจชุมชน ได้แก่ การประกอบการธุรกิจขนาดย่อมและขนาดเล็ก และหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งมีทั้งลักษณะที่ดำเนินงานเป็นกลุ่มและเป็นรายบุคคล

2. ความหมายของธุรกิจชุมชนที่ประชาชนในชุมชนมีส่วนร่วมกันในการดำเนินงาน และมีขอบเขตของวัตถุประสงค์ที่กว้างกว่าการเพิ่มรายได้ ซึ่งมีความหมายต่าง ๆ กันดังนี้

ธุรกิจชุมชน คือ ธุรกิจที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของกิจการ ในลักษณะการเป็นเจ้าของเองทั้งหมดหรือบางส่วนในฐานะผู้ร่วมทุน ผู้ถือหุ้น อันจะนำไปสู่การมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี และการพัฒนาที่ยั่งยืน

ธุรกิจชุมชน คือ การดำเนินกิจกรรมซึ่งส่งเสริมให้ประชาชนในชนบทมีรายได้โดยพัฒนาความรู้ ความสามารถของประชาชนในการบริหารและจัดการ มีลักษณะการพึ่งพาซึ่งกันและกัน และมีผลในการป้องกันการย้ายถิ่น

ธุรกิจชุมชน คือ การรวมตัวของคนในชุมชนเป็นกลุ่มเกษตรกรรม กลุ่มสหกรณ์ หรือธุรกิจขนาดเล็กในชนบท ดำเนินการทางธุรกิจที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ธุรกิจชุมชนจะประกอบการโดยกลุ่มหรือองค์กรชุมชนร่วมเป็นเจ้าของ และร่วมดำเนินกิจการตลอดจนร่วมรับผลประโยชน์จากการดำเนินงานนั้น

ธุรกิจชุมชน คือ การส่งเสริม หรือสร้างพื้นฐาน และสมรรถนะขององค์กรชุมชน ในการพัฒนาอาชีพและรายได้ เพื่อนำไปสู่การเป็นธุรกิจชุมชน โดยการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ เพื่อให้มีทักษะในเชิงธุรกิจ เช่น ระดมทุน การผลิต การตลาด การบริหาร และการจัดการ รวมทั้ง การแสวงหาความร่วมมือจากแหล่งอื่นทั้งภาครัฐ และเอกชนตามศักยภาพของชุมชนและพื้นที่

ธุรกิจหรืออุตสาหกรรมชุมชนในส่วนของกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม หมายถึง อุตสาหกรรมที่ชุมชนมีส่วนร่วม โดยที่ประชาชนในชุมชนนั้นเป็นเจ้าของ มิได้มีสถานะเป็นเพียง ผู้ใช้แรงงาน แต่จะมีสถานะที่เป็นผู้บริหาร ผู้ร่วมถือหุ้น ทั้งนี้สถานที่ตั้งจะอยู่ในพื้นที่ของชุมชนหรือ ใกล้เคียงชุมชน การดำเนินงานจะต้องมีความยั่งยืนกล่าวคือมีความต่อเนื่องมีการเจริญเติบโต มีกิจกรรมสร้างรายได้ที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม ประเพณี ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ของท้องถิ่น

โดยสรุปความหมายของธุรกิจชุมชนในส่วนนี้ ดำเนินการโดยกลุ่มหรือองค์กรประชาชน มีการกำหนดวัตถุประสงค์ และกิจกรรมอย่างชัดเจน มีข้อกำหนดเกี่ยวกับทุน แรงงานการผลิต การตลาด และการแบ่งปันผลประโยชน์ รวมทั้งบางกลุ่มมีการดำเนินงานร่วมกับหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐ และเอกชนด้วย

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่า ธุรกิจชุมชนตามความหมายในงานวิจัยนี้ คือ กิจกรรมที่บุคคลหรือ องค์กรในชุมชนมีส่วนร่วมเป็นเจ้าของกิจกรรม และ/หรือช่วยดำเนินงานบางส่วนหรือทั้งหมด โดย ประสานความร่วมมือกับหน่วยงานต่าง ๆ มีการเรียนรู้ และการจัดการร่วมกัน เพื่อดำเนินการ ในกิจกรรมการผลิต การแปรรูป การค้า และการบริการที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนได้อย่าง สอดคล้องกับสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชุมชน อันจะนำไปสู่ชีวิต ความเป็นอยู่ที่ดี และการพัฒนาที่ยั่งยืน

ธุรกิจชุมชนนั้นนอกจากจะเกิดจากการรวมตัวกันของชาวบ้านแล้วยังอาจเกิดจาก การเข้ามามีส่วนร่วมของสถาบันต่าง ๆ ทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชน และฝ่ายวิชาการ ด้วยการเข้าร่วมเป็นที่ปรึกษาของชุมชน แต่ทั้งนี้หน่วยงานจากภายนอกเหล่านี้ จำเป็นต้องมีการถ่ายทอดความรู้ เทคโนโลยีต่าง ๆ มาสู่ชุมชนด้วย ธุรกิจชุมชนไม่มีรูปแบบตายตัว แน่นนอน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับสภาวะการณ์ของแต่ละชุมชน ดังนั้น จึงสามารถปรับเปลี่ยนไปตาม สถานการณ์ได้ นอกจากนี้ การผลิตของธุรกิจชุมชนเป็นการผลิตที่มีได้มุ่งหวังหรือเน้นผลตอบแทน ในรูปของผลกำไรเท่านั้น หากแต่ยังเน้นให้ผลตอบแทนที่ได้รับกระจายไปสู่สมาชิกของชุมชนให้ มากที่สุด สำหรับหัวใจของการดำเนินการ “ธุรกิจชุมชน” ได้แก่ การพึ่งตนเองให้มากที่สุดทั้งในด้านการ ผลิต และด้านการตลาด (ใจมานัส พลอยดี, 2540, น. 18)

จากความหมายและลักษณะของธุรกิจชุมชนดังกล่าวนี้ จะเห็นว่า ธุรกิจชุมชนมีเอกลักษณ์พิเศษเฉพาะตัวที่แตกต่างจากกิจกรรมอื่นของชุมชน และธุรกิจโดยทั่วไป กล่าวคือ เมื่อเปรียบเทียบกับกิจกรรมอื่นจะเห็นได้ว่า ตัวแปรที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับธุรกิจชุมชนมักจะเป็นตัวแปรจากภายนอกที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของชาวบ้านค่อนข้างสูง ไม่ว่าจะเป็นความต้องการของตลาด การกำหนดราคา การติดตามข่าวสารข้อมูลจากภายนอก และเมื่อเปรียบเทียบกับธุรกิจทั่วไปจะเห็นข้อแตกต่างในเรื่องของการทำกำไร แม้ว่าการทำธุรกิจชุมชนจะต้องมีเป้าหมายอยู่ที่การทำกำไรเช่นเดียวกัน แต่ทว่า “กำไร” ก็มีใช้เป้าหมายเพียงประการเดียว เพราะนอกเหนือจากกำไรแล้ว ธุรกิจชุมชนยังมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนาคน รวมทั้งต้องเป็นธุรกิจที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ อ่างถึงใน ศิริวรรณ เจนการ และคณะ, ม.ป.ป., น. 16)

สำหรับความสำคัญของธุรกิจชุมชน นับว่ามีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศและมีส่วนในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากให้เข้มแข็ง ซึ่ง อภิชาติ พันธเสน (2545, น. 14-15) กล่าวว่า ธุรกิจชุมชนมีความสำคัญหลายประการ ดังนี้

1. เปิดโอกาสให้มีการประกอบการ คือ เป็นช่องทางและโอกาสสำหรับผู้ที่มีความต้องการในการประกอบธุรกิจด้วยตนเองร่วมกับสมาชิกคนอื่น
2. ก่อให้เกิดการจ้างงาน ทำให้มีการจ้างแรงงานในท้องถิ่น มีการพัฒนาฝีมือแรงงานอย่างต่อเนื่องพร้อมกันไปด้วย แทนการถูกจ้างให้เป็นแรงงานไร้ฝีมือ
3. ส่งเสริมการพัฒนาธุรกิจอุตสาหกรรมเพราะอุตสาหกรรมขนาดใหญ่บางประเภทจำเป็นต้องอาศัยวัตถุดิบหรือชิ้นส่วนประกอบจากหลาย ๆ แห่ง เพื่อนำมาผลิตสินค้าอุตสาหกรรมประเภทต่าง ๆ ธุรกิจชุมชนจึงเป็นแหล่งที่ช่วยในการผลิตชิ้นส่วนประกอบเหล่านี้ และนำส่งให้กับธุรกิจขนาดใหญ่เพื่อผลิตเป็นสินค้าที่มีมาตรฐานต่อไป
4. สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน ธุรกิจชุมชนที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จะก่อให้เกิดการกระจายอำนาจทางเศรษฐกิจไปสู่กลุ่มผู้ประกอบการและกลุ่มคนเพิ่มมากยิ่งขึ้น ธุรกิจชุมชนยังช่วยลดปัญหาของสังคม อัตราการว่างงานลดน้อยลง เพราะมีการจ้างงานในธุรกิจชุมชน ปัญหาคนไม่มีงานทำน้อยลง เนื่องจากประชาชนมีรายได้ซึ่งส่งผลให้ปัญหาอาชญากรรมลดลงด้วยความมั่นคงของประเทศจะมีเพิ่มขึ้น ประชาชนจะมีความเป็นอยู่ที่สุขสบาย มีรายได้ดี และมีงานทำ
5. ลดปัญหาสังคมที่เป็นภัยคุกคามประเทศชาติถ้าหากธุรกิจชุมชนบรรลุเป้าหมายสมาชิกในชุมชนมีรายได้เพิ่มขึ้น ครอบครัวอบอุ่นเพราะไม่มีการย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่นชุมชนมีความเข้มแข็ง ปัญหาสังคมต่าง ๆ ที่มีอยู่ก็จะลดลง

กล่าวโดยสรุป ธุรกิจชุมชนมีความสำคัญทั้งต่อชุมชนและประเทศ คือ เปิดโอกาสให้ชุมชนได้แสดงศักยภาพที่มีอยู่ โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านร่วมกันประกอบธุรกิจ เป็นการลดการว่างงาน

ป้องกันการอพยพย้ายถิ่นของแรงงานในชุมชน ใช้วัตถุดิบที่มีอยู่ในชุมชน มีการกระจายรายได้ และลดปัญหาสังคมต่าง ๆ ได้

ในส่วนของการบริหารจัดการธุรกิจชุมชน ส่วนใหญ่จะเน้นระบบการบริหารจัดการกลุ่ม หรือองค์กรที่มีความสอดคล้องกับชุมชน โดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง และการร่วมมือกันในชุมชน รวมทั้งเปิดโอกาสให้สมาชิกได้เรียนรู้การจัดการของกลุ่มในด้านต่าง ๆ (ขวัญสรวง อติโพธิ และ อนุชาติ พวงสำลี, บรรณานิติการ, 2539, น. 83)

จากความหมาย ลักษณะ ความสำคัญ และการบริหารจัดการของธุรกิจชุมชน ที่กล่าวข้างต้น สรุปได้ว่า ธุรกิจชุมชนเป็นการดำเนินกิจกรรมโดยอาศัยความร่วมมือกันของกลุ่มชาวบ้านในชุมชน และอาศัยปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในท้องถิ่นเป็นหลัก เป็นกิจกรรมที่เป็นทั้งการผลิต และบริหาร ที่เกื้อกูลกัน เหมาะสมต่อวิถีชีวิต ตลอดจนระบบนิเวศของแต่ละชุมชน โดยมุ่งหวังให้สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน เริ่มตั้งแต่การระดมความคิด เสนอแนวทางในการดำเนินงาน ร่วมวิเคราะห์ปัญหา ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินงาน ร่วมประเมินผล และร่วมรับผลประโยชน์ รวมไปถึงการผลิต และการจัดจำหน่าย เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของคนส่วนใหญ่ในชุมชน และเพื่อให้ชาวบ้านมีความพร้อมที่จะพึ่งพาตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ

จากการทำความเข้าใจถึงเนื้อหาที่เสนอไว้ข้างต้น ทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจถึงความหลากหลายของความหมายและลักษณะของธุรกิจชุมชน และสามารถนำไปเทียบเคียงกับกลุ่มผู้ผลิตและจำหน่ายไข่เค็มไชยา ซึ่งเป็นกลุ่มที่ผู้ศึกษาใช้เป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้ พบว่า ธุรกิจชุมชนในลักษณะของกลุ่มผู้ผลิตและจำหน่ายไข่เค็มไชยา เป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่กลุ่มบุคคลในชุมชนมีส่วนร่วมดำเนินงานในทุกขั้นตอน เป็นธุรกิจที่มีใ้มุ่งหวังแต่เพียงกำไรอย่างเดียว หากแต่มุ่งสร้างความเป็นชุมชน เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก ใช้ทุนเดิมที่มีอยู่ในชุมชน และผสมผสานกับทุนภายนอกชุมชน

3. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญา

ความหมายของภูมิปัญญา

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2544, น. 42) กล่าวว่า ภูมิปัญญา คือ ความรู้ ความคิด ความเชื่อ ความสามารถ ความชัดเจน ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมไว้ใน การปรับตัวและดำรงชีพในระบบนิเวศหรือสภาพแวดล้อมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมที่ได้มีพัฒนาการสืบสานกันมา

เสรี พงศ์พิศ (2547, น. 117) กล่าวว่า ภูมิปัญญาเป็นปรัชญาชีวิต เป็นศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เป็นฐานคิดและหลักเกณฑ์การกำหนดคุณค่าและจริยธรรมที่มีการสั่งสมสืบทอดกันมาช้านาน จากพ่อแม่ปู่ย่าตายายสู่ลูกหลาน จากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกคนหนึ่ง จากอดีตถึงปัจจุบัน ภูมิปัญญาเป็นศาสตร์ คือ ความรู้เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ปัจจัยสี่ การทำมาหากิน การอยู่ร่วมกับธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม และการอยู่ร่วมกันในสังคม ภูมิปัญญาเป็นศิลป์ คือ เป็นความรู้ที่มีคุณค่า ดีและงาม ที่ผู้คนได้ค้นคิดขึ้นมาไม่ใช่ด้วยสมองเพียงอย่างเดียว แต่ด้วยอารมณ์ความรู้สึก ทัศนคติและจิตวิญญาณ

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ (2547, น. 67) ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาไว้ว่า การนำแนวคิด ความรู้ เทคนิค กระบวนการ การสะสมประสบการณ์มาสร้างให้เกิดการเรียนรู้และสรุปความคิดรวบยอดจนสามารถพัฒนาสร้างสรรค์สิ่งที่ดีและสามารถสืบทอดตัวอย่างที่ดีเป็นรูปธรรมที่เด่นชัดให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของตนเอง ครอบครัว ชุมชนและสังคมให้กับสาธารณะ

จากความหมายที่นักวิชาการให้ไว้ข้างต้น ในความเห็นของผู้ศึกษา มองว่า ภูมิปัญญา คือ สิ่งที่เกิดขึ้นด้วยการค้นพบโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ มีการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่น และถือเป็นสินทรัพย์ที่มีคุณค่าของประชาชนและชุมชน มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชน จัดเป็นทุนของชุมชน

การประยุกต์ใช้และการพัฒนาภูมิปัญญา

ผลพวงจากปัญหาทางเศรษฐกิจ ทำให้มีผู้สนใจที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ มากขึ้น โดยเฉพาะปัญหาของชนบท นักวิชาการหลายท่านมีความเห็นสอดคล้องกันว่า การสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชนเป็นทางหนึ่งที่จะสามารถพลิกฟื้นเศรษฐกิจของชาติได้ ดังนั้น ชุมชนควรเรียนรู้ ส่งเสริม เผยแพร่ และแลกเปลี่ยนประสบการณ์การแก้ปัญหาซึ่งกันและกัน และนอกจากนี้ ยังต้องมีการผสมผสานภูมิปัญญาชาวบ้านกับภูมิปัญญาสากล สามารถประยุกต์ใช้ในการแก้ไขปัญหาในปัจจุบันได้อย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพการณ์ปัจจุบัน (กฤษณา วงษาสันต์ อ่างถึงใน สัมฤทธิ์ผิวนิม, 2545, น. 30) สำหรับกระบวนการในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เสรี พงศ์พิศ (2535) ได้นำเสนอ ในบทความ "วัฒนธรรมพื้นบ้าน รากฐานของการพัฒนา" ไว้ว่า มี 4 ลักษณะ ดังนี้

1. การอนุรักษ์ เป็นการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ เรื่องราว คำบอกเล่า คำสอน นิทาน ตำนาน การละเล่น ประเพณี ศิลปหัตถกรรมต่าง ๆ โดยหน่วยงานราชการหรือเอกชนในท้องถิ่นอาจสนับสนุนการดำเนินการในลักษณะนี้ รวมทั้งการยกย่อง เชิดชูเกียรติให้การยอมรับปราชญ์ชาวบ้านและวิถีพื้นบ้าน การอนุรักษ์จะทำให้ชาวบ้านเกิดความภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง

2. การฟื้นฟู วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ควรมีการฟื้นฟู เช่น การลงแขก การผูกเสี่ยว ทางภาคอีสานหรือพันธุ์ไม้พื้นบ้าน การฟื้นฟูนั้นหากมีการปรับปรุงลักษณะบางประการของภูมิปัญญา เพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในปัจจุบันก็จะทำให้ภูมิปัญญานั้นได้รับการยอมรับและขยายตัวออกไป รูปแบบการฟื้นฟูอาจทำได้ในหลายรูปแบบทั้งการแสวงหาผู้รู้ การจัดอบรมหรือการจัดกิจกรรมขึ้นมา

3. การประยุกต์ ภูมิปัญญาบางอย่างอาจประยุกต์โดยการผสมผสานระหว่าง สิ่งเก่ากับสิ่งใหม่ กลายเป็นเทคโนโลยีขึ้นมา เช่น การทอผ้า การออกแบบลายผ้า หรือการรักษาโรค โดยที่ไม่ทำลายคุณค่าดั้งเดิม เช่น การผสมระหว่างแผนสมัยใหม่กับแพทย์แผนโบราณ โดยแพทย์สมัยใหม่อาจรักษาสภาพร่างกายเชิงกายภาพ ขณะแพทย์แผนโบราณอาจมีพิธีกรรมที่ส่งผลต่อ กำลังใจของผู้ป่วยให้เข้มแข็งขึ้น เป็นต้น

4. การสร้างใหม่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจสร้างใหม่ โดยนำของเดิมมาสังเคราะห์ เช่น กรณีเครื่องดนตรีโปงลาง เพิ่งมีการคิดประดิษฐ์ขึ้นมาเมื่อประมาณสามสิบกว่าปีที่ผ่านมา การสร้างใหม่ที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งเกิดได้โดยการดำเนินงานของหน่วยงานรัฐ คือ การรับรอง สถานภาพนิติบุคคลทางกฎหมายขององค์กรชาวบ้าน ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีอำนาจในการตัดสินใจ การบริหารจัดการด้วยตนเอง และสามารถดำเนินการพัฒนาด้วยตนเอง

อาจกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวบ้าน ช่วยในการแก้ปัญหา ของชาวบ้าน ทำให้สามารถแก้ปัญหาได้ตรงตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เป็นการแก้ปัญหาได้อย่าง เหมาะสม และประสบการณ์หรือการเรียนรู้ที่ชาวบ้านได้รับ จะพัฒนาและถ่ายทอดไปอย่างไม่มีที่ สิ้นสุด และหากมีการนำไปปฏิบัติจริงและเกิดประสิทธิผลแล้ว ก็จะทำให้ประชาชนเกิดความภูมิใจ มีจิตสำนึกในการพัฒนา นำไปสู่การพึ่งตนเองและเป็นแหล่งในการสะสมและพัฒนาทุนทาง สังคมต่อไป

4. แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

การพึ่งตนเองอยู่คู่กับการดำเนินชีวิตของมนุษย์มานานตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว ใน สมัยก่อนเมื่อมนุษย์เริ่มรวมตัวกันเป็นหมู่บ้าน เป็นชุมชนเล็ก ๆ การดำเนินชีวิตก็เป็นไปอย่าง พึ่งตนเองในแทบทุกเรื่อง จะพึ่งคนอื่นบ้างก็เป็นการพึ่งพาอาศัยแบบต่างตอบแทนกันเป็นส่วนใหญ่ ความผูกพันในสังคมเป็นไปอย่างแน่นแฟ้น ผลประโยชน์เข้ามามีส่วนน้อยมาก ในปัจจุบัน การดำเนินชีวิตของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป ความสำคัญของเทคโนโลยีและวัตถุเพิ่มขึ้นอย่างมาก การพึ่งตนเองเริ่มลดน้อยถอยลงไป พึ่งพาเทคโนโลยีมากขึ้นจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญใน

การดำรงชีวิตไปแล้ว แต่เชื่อว่าทุกคนจะสามารถผลิตเทคโนโลยีขึ้นใช้เองได้ ดังนี้ ผู้ที่ไม่สามารถผลิตเทคโนโลยีเหล่านั้นได้ก็จำเป็นต้องพึ่งพาผู้ที่ผลิตได้ ผลประโยชน์ก็จะเกิดขึ้น มีการแข่งขันกัน การเอาวัดเอาเปรียบกันก็เกิดขึ้น ตามแนวทางของเศรษฐกิจแบบทุนนิยมผู้บริโภคหากไม่ใช้ วิจารณ์ญาณและไม่พยายามที่จะพัฒนาศักยภาพของตนให้รู้เท่าทันและผลิตในสิ่งที่ตนต้องการได้บ้างก็จะถูกเอาเปรียบอยู่อย่างนั้น ต้องพึ่งเขาอยู่เรื่อยไป

ความหมายของการพึ่งตนเอง

ความหมายของคำว่า การพึ่งตนเอง มีผู้รู้ได้ให้คำจำกัดความไว้หลายมิติด้วยกัน ดังนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ และ สุพิศรา เพชรบูรณ์ (2526, น. 78) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง คือ การพยายามรู้จักตนเอง พิจารณาตนเองแล้วใช้ความรู้ ความสามารถของตนเองเสียก่อน แล้วจึงหาความช่วยเหลือจากผู้อื่นเมื่อจำเป็น ไม่เป็นคนคอยพึ่งคนอื่นรำไป

กาญจนา แก้วเทพ และ กนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530, น. 34) กล่าวว่า การพึ่งตนเองนั้น ยังมีความหมายแตกต่างหลากหลายกันออกไป เช่น การให้ความหมายในเชิงปัจเจกบุคคล การพึ่งตนเอง หมายถึง กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกชนและครัวเรือน เพื่อบรรลุถึงการมีหลักประกันของการดำรงชีวิตของเขา และการให้ความหมายในลักษณะกลุ่ม การพึ่งตนเอง หมายถึง สังคม (กลุ่ม) ที่มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเอง (Self fulfillment) ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเองด้วยการร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้ การพึ่งตนเองอย่างแท้จริงต้องกินความหมายรวมถึงว่า กลุ่มชนนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมายและมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย โดยอาศัยความพยายามและกำลังของตน

กุสุมา ชูศิลป์ (อ้างถึงใน www.cdswtu.com) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง ก็คือ ทำอย่างไรถึงจะทำให้ชาวบ้านมีการตัดสินใจ (Judgment) ในการที่จะช่วยเหลือตัวเองอย่างถูกต้องและปลอดภัยที่สุด ในระดับที่เขาสามารถทำได้จากสิ่งที่มีอยู่ในพื้นที่ของเขา จะเป็นระบบวัฒนธรรมหรือวิทยาศาสตร์ก็ตาม

อภิชาติ ทองอยู่ และคณะ (2530) ได้แบ่งขอบเขตการพึ่งตนเองเป็น 2 ลักษณะที่เกี่ยวข้องกัน คือ การพึ่งตนเองทางกายภาพ ได้แก่ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครอง ตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบแผนของตนเอง ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก โดยสัมพันธ์กับส่วนที่สองคือ การพึ่งตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญาและอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งมีผลต่อกันทั้งสองด้าน การพึ่งตนเองดังกล่าวมิใช่การปิดตัวเองและโดดเดี่ยว

ตัวเองออกจากสังคมทั่วไป อย่างไรก็ตามเมื่อมองในมิติของหมู่บ้านพึ่งตนเอง มีความหมายว่าเป็นสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและการผลิตของตัวเอง มีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก มีศักยภาพที่ดำเนินการตามรากฐานทางวัฒนธรรมของตัวเองสูง ขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันทั้งภายในหมู่บ้านและภายนอกหมู่บ้าน โดยสามารถดำรงความเป็นตัวเองที่สืบทอดวิถีการพึ่งตนเองไว้ได้ทั้งสองด้าน

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2530, น. 28) กล่าวว่า แนวทางการพึ่งตนเองในการพัฒนาชนบท จะต้องมีความเชื่อมั่นว่าตนเองย่อมช่วยตนเองได้ก่อน โดยจะต้องมีกระบวนการที่เกี่ยวข้องดังนี้

1. ความรู้สึกร่วมของการรวมกลุ่มเกิดจากความสนใจร่วมกัน
2. ค่านิยมประชาธิปไตย โดยเน้นการยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น และใช้มติของที่ประชุมตัดสินใจโดยไม่ใช้อิทธิพลส่วนตัวของคนใดคนหนึ่ง
3. การทำงานร่วมกันจะต้องมีการตกลงร่วมกันเกี่ยวกับกิจกรรมร่วม และการกระทำร่วมกัน โดยมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบร่วมกัน
4. การทำงานเป็นกลุ่ม ต้องให้ความสำคัญต่อความสนใจของกลุ่ม และพยายามในการดำเนินการนั้นบรรลุผลของความสนใจนั้น
5. การปลูกฝังให้มีความคิดสร้างสรรค์ใหม่ ๆ การริเริ่มการแสวงหาทรัพยากรใหม่ ๆ การใช้เทคโนโลยีใหม่ที่เหมาะสม และบริหารและการจัดรูปองค์การใหม่ เพื่อให้มีประสิทธิภาพใหม่ ๆ
6. การร่วมกันสร้างความเชื่อถือว่าตนเองสามารถช่วยเหลือตนเองได้ โดยมีการรวบรวมทรัพยากรของกลุ่มหรือชุมชนทั้งกายภาพหรือทางวัตถุ ผนวกกับจิตใจ และมองการใช้ทรัพยากรจากภายนอกเป็นเพียงลำดับรองหรือตัวประกอบเท่านั้น

กล่าวโดยสรุปการพึ่งตนเองมีนัยยะสำคัญ คือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครองและการพึ่งตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ ทั้งนี้ การพึ่งตนเองไม่ได้หมายถึงการปิดกั้นชุมชนหรือสร้างระบบสังคมปิด หากแต่เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกชุมชน โดยที่ชุมชนจะเน้นการใช้ศักยภาพของชุมชนที่ได้รับการสืบทอดมาอย่างช้านาน ตลอดจนการคิดค้นดัดแปลงอันเกิดจากการเรียนรู้ในการแก้ปัญหาของตนเอง

องค์ประกอบของการพึ่งตนเอง

การจำแนกองค์ประกอบของการพึ่งตนเองเป็นการพิจารณาที่ระบบย่อยและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ ซึ่งผู้รู้จำนวนหนึ่งได้จำแนกองค์ประกอบของการพึ่งตนเองไว้ดังนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2538) ได้ชี้ว่า การพึ่งตนเองจะต้องมีการพึ่งตนเองที่ 5 ด้านด้วยกัน คือ

1. พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (Technology) หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น เครื่องมือ เครื่องจักร และเทคโนโลยีทางสังคม เช่น การรู้จักวางแผนโครงการ การจัดการ การมีมนุษยสัมพันธ์ การรู้จักการใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และการบำรุงรักษาให้คงสภาพดีอยู่เสมอ รวมถึงของใหม่และภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นด้วย

2. พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (Economic) หมายถึง ความสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจที่มีความมั่นคง สมบูรณ์พูนสุขพอควร หรือหากมองในแง่ความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน จุดสมดุลจะต้องสูงพอสมควร

3. พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resources) หมายถึง การมีอยู่ของสิ่งใด ๆ โดยธรรมชาติในชุมชน เป็นความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น และสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ ไม่ให้เสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น

4. พึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (Mind) หมายถึง สภาพจิตใจที่กล้าแข็งในการต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในการปกครองตนเองในการป้องกันกิเลส ตัณหา ไม่ให้โลภหรืออยากได้ อยากดีจนเกินความสามารถของตนเอง

5. พึ่งตนเองได้ทางสังคม (Socio-culture) หมายถึง ภาวะการณ์ที่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำพากลุ่มคนเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ของตนไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ระดับของการพึ่งตนเอง

ประวิณ รอดเขียว (อ้างถึงใน วิชัย รูปขำดี และ สังคม คุณคนณากรสกุล, 2546, น.17) ได้แบ่งระดับการพึ่งตนเองออกเป็น 3 ระดับคือ

1. การพึ่งตนเองระดับปัจเจกบุคคล หมายถึง คนที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้จากสิ่งที่เขาหามาได้เอง เป็นอิสระอย่างแท้จริง ไม่ต้องขึ้นกับใคร รวมถึงสามารถร่วมทำงานกับผู้อื่นได้เต็มใจที่จะช่วยเหลือคนอื่น ๆ และให้คนอื่น ๆ ช่วย แต่เป็นผู้ที่ไม่พึ่งพาอาศัยใคร

2. การพึ่งตนเองระดับชุมชน หมายถึง ชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรและทักษะซึ่งเป็นเจ้าของร่วมกันเพื่อสวัสดิการของตนเองและเพื่อการพัฒนาของเขาเอง จะต้องไม่มีความคิดว่ารัฐบาลหรือหน่วยงานในท้องถิ่นจะมาช่วยวางโครงการ และแก้ปัญหาของท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง ความช่วยเหลือจากภายนอกอาจมาในรูปคำแนะนำ ความชำนาญและเงินกู้ยืม สิ่งเหล่านี้ คนในชุมชนจะต้องตระหนักได้ดีว่า จะต้องขอใช้คืนไม่โดยตรงก็ทางอ้อม โดยเฉพาะการช่วยเหลือด้านการเงินที่มาจากภายนอกนั้น ชุมชนจะร้องขอได้ก็ต่อเมื่อท้องถิ่นได้พยายามใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาไปก่อนนั้นแล้ว

3. การพึ่งตนเองระดับประเทศ หมายถึง เมื่อทุกคนและชุมชนในประเทศพึ่งตนเองได้ ประเทศก็จะสามารถพึ่งตนเองได้ด้วย พลเมืองในประเทศต้องยอมรับร่วมกันและมีความพยายามร่วมกัน จึงจะบรรลุอุดมการณ์พึ่งตนเองได้ในที่สุด

กล่าวโดยสรุป การแบ่งระดับของการพึ่งตนเองนั้น เป็นการชี้ให้เห็นถึงศักยภาพของการพึ่งตนเองที่แสดงออกมาผ่านปัจเจกเป็นลำดับแรก และต่อยอดด้วยการมีส่วนร่วมของปัจเจกเพื่อยกระดับศักยภาพให้สูงขึ้นไปสู่ระดับกลุ่ม ชุมชน และประเทศ ในแต่ละระดับจะมีความเกี่ยวเนื่องกัน สัมพันธ์กัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้

ปัจจัยในการส่งเสริมความสำเร็จของการพึ่งตนเอง

เอนก นาคะบุตร (2536, น. 152-153) ได้ชี้ว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมความเข้มแข็งในการพึ่งพาตัวเองจะมีองค์ประกอบ 3 ประการคือ

1. การมีภูมิปัญญาที่สืบสานและประยุกต์ได้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก
2. องค์การชุมชนและกลุ่มมีผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา
3. การมีเวทีเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง และเท่าทันต่อการบูรณาการจากภายนอก

ในขณะที่ ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2534, น. 217-218) ได้ชี้ว่า ปัจจัยสำคัญของการส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง คือ การมีเบญจขันธ์ ได้แก่

1. การมีจิตใจเปี่ยมธรรมะ ชยัน หมั่นเพียร และสันโดษ
2. การมีแบบแผนการผลิตตามแนวเกษตรกรรมผสมผสาน
3. การมีชีวิตที่สมดุลต่อธรรมชาติ
4. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจโดยไม่ต้องพึ่งภายนอก

5. การมีวิถีชุมชน มีสถาบันครอบครัว วัดและวัฒนธรรมชุมชน แห่งการช่วยเหลือพึ่งพากัน

กล่าวโดยสรุปการจำแนกปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดความสำเร็จในการพึ่งตนเอง มีความหลากหลาย ตามประสบการณ์และพื้นฐานการปฏิบัติของแต่ละชุมชน ซึ่งมีลักษณะร่วมสำคัญได้แก่ การมีจิตใจที่รักการรวมกลุ่ม การมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การมีภูมิปัญญาท้องถิ่น และการสั่งสมที่ต่อเนื่อง และการมีเวทีได้เรียนรู้ประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

การพึ่งตนเองตามนัยที่กล่าวถึงข้างต้น ทำให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจถึงลักษณะของการพึ่งตนเองว่าเป็นอย่างไร และนำไปใช้เป็นแนวทางในการศึกษาการพึ่งตนเองของกลุ่มผู้ผลิตและจำหน่ายไข่เค็มไชยา ซึ่งเป็นกรณีศึกษาในครั้งนี้ การพึ่งตนเองตามนัยของกลุ่มผู้ผลิตและจำหน่ายไข่เค็มไชยานั้นมีลักษณะของการพึ่งตนเองด้านทุนที่มีอยู่ในชุมชน พัฒนาการของการพึ่งตนเองของกลุ่มเป็นไปตามสถานะของกลุ่ม กล่าวคือ ในระยะที่เป็นกลุ่มตามธรรมชาติ การพึ่งตนเองจะเป็นลักษณะของการต่างตอบแทนระหว่างปัจเจก ไม่เป็นระบบ ต่อมาเมื่อเป็นกลุ่มจัดตั้งการพึ่งตนเองก็มีระบบขึ้น โดยผ่านคณะกรรมการบริหารกลุ่ม ไม่ต้องขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก แต่ก็ไม่ปิดกั้นการช่วยเหลือจากภาครัฐเสียทีเดียว หากสิ่งใดที่เกินความสามารถของกลุ่ม ก็ประสานให้หน่วยงานภาครัฐเข้าช่วยเหลือ เช่น ด้านวิชาการ ด้านประชาสัมพันธ์ เป็นต้น

5. วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง “ทุนทางสังคม”

วรวิมล โรมรัตนพันธ์ และคณะ (2546, น. 217-218) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมในฐานะปัจจัยการผลิตของเศรษฐกิจชุมชนในบริบทประเทศไทย สิ่งที่เป็นรูปธรรมของเศรษฐกิจชุมชนกับแนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย เพื่อศึกษาพลังของทุนทางสังคมในการขับเคลื่อนเศรษฐกิจชุมชน และได้สรุปผลการศึกษาไว้ตอนหนึ่ง ความว่า เศรษฐกิจชุมชน เป็นการรวมตัวของคนในชุมชน เพื่อร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมรับผลประโยชน์ร่วมกัน เป็นเศรษฐกิจที่เน้นกระบวนการผลิตที่ไม่ยุ่งยาก อาศัยฐานทรัพยากรในชุมชน โดยเริ่มต้นที่ครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยการผลิตขนาดเล็กผลิตบนความพอเพียง เหลือบริโภคแล้วจึงขาย เป็นระบบเศรษฐกิจที่อยู่บนพื้นฐานของคุณธรรมและวัฒนธรรม อันประกอบไปด้วยสัจจะ ความดี ความมีเมตตา ความเอื้ออาทร และมุ่งการสร้างอำนาจต่อรองธุรกิจของชุมชนให้มีความเข้มแข็งขึ้น

ระบบเศรษฐกิจชุมชนสามารถถูกขับเคลื่อนโดยพลังทุนทางสังคม ซึ่งพลังดังกล่าวประกอบด้วย พลังจากภายในชุมชน อันได้แก่ ความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่อยู่บนฐานของความไว้วางใจกัน มีความเชื่ออาทรกัน มีการพึ่งพาอาศัยกัน และช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การรู้จักแบ่งปันกันของคนในชุมชนจะทำให้เกิดการกระจายทรัพยากรภายในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของแรงงาน เงินทุน ทรัพยากรต่าง ๆ ซึ่งรวมไปถึงทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชน และพลังจากภายนอกชุมชน อันได้แก่ ความรู้ในการจัดการ ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เงินทุนที่มาจากความช่วยเหลือจากภายนอก วัสดุอุปกรณ์เครื่องมือ เครื่องจักร ฯลฯ รวมทั้งทรัพยากรบุคคล เช่น วิทยากร นักวิชาการ เป็นต้น ทำให้เกิดพลังความรู้หรือพลังความคิด และพลังปัญญาที่ช่วยขับเคลื่อนเนื่องจากกระบวนการทุนทางสังคมทำให้สมาชิกได้คำนึงถึงผู้อื่น คำนึงถึงสังคม มีการแบ่งปันกันในทุก ๆ เรื่อง สิ่งเหล่านี้สามารถสร้าง “ความเป็นชุมชน” ขึ้นมาได้ สภาพการณ์เช่นนี้ ทำให้กระบวนการทุนทางสังคมสามารถช่วยให้เศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น และส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้นมาด้วย

กนกวรรณ จินานุวัฒนา (2546, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการทุนทางสังคมในการดำเนินงานธุรกิจชุมชน ศึกษากรณี กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรชาวสวนคลองกระเจง ตำบลคลองกระเจง อำเภอสุวรรณคโลก จังหวัดสุโขทัย ผลการศึกษาพบว่า ในการดำเนินธุรกิจของกลุ่มแม่บ้านฯ เริ่มตั้งแต่การก่อตั้งในปี พ.ศ. 2541-2546 การเกิดกลุ่มเริ่มจากการมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ และความเป็นเครือญาติของคนในชุมชน นอกจากนั้นการที่ชุมชนมีสภาพภูมิประเทศ ทำเลที่ตั้งที่ใกล้แหล่งน้ำและทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์นับว่ามีส่วนทำให้การดำเนินธุรกิจชุมชนเป็นไปด้วยดียิ่งขึ้น การศึกษายังได้พบว่า การที่กลุ่มมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม การที่สมาชิกของกลุ่มมีความเป็นเครือญาติกัน และการที่ชุมชนมีที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ และมีทรัพยากรดินที่มีความสมบูรณ์ ถือว่าเป็นปัจจัยภายในที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดกระบวนการทุนทางสังคมในชุมชน นอกจากนั้นการช่วยเหลือสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องวิชาการ เทคโนโลยี เงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ ก็ถือว่าเป็นปัจจัยภายนอกที่ช่วยส่งเสริมให้กระบวนการทุนทางสังคมที่เกิดขึ้น สามารถดำเนินไปได้ด้วยดี และก่อให้เกิดพลังของชุมชนในการขับเคลื่อนธุรกิจชุมชนให้สามารถประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น

ณัฐกานต์ จิตรวัฒนา (2546, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง พัฒนาการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าย้อมสีธรรมชาติ บ้านโป่งคำ ตำบลคูพงษ์ อำเภอสันติสุข จังหวัดน่าน ผลการศึกษาพบว่า สภาพแวดล้อมทั้งในและนอกชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อกระบวนการทุนทางสังคม อันได้แก่ ระบบคิด วิถีปฏิบัติ และผลลัพธ์ รวมทั้งผลกระทบที่มีต่อคนในชุมชน การศึกษาได้พบว่า ปัจจัยที่มีส่วนช่วยเกื้อหนุนให้กระบวนการทุนทางสังคมขับเคลื่อนไปได้นั้นมาจากปัจจัยทางด้าน

ผู้นำ หรือทุนมนุษย์ ทุนทางทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ความเป็นเครือข่าย ความเชื่อค่านิยมในเรื่องเดียวกัน ความเอื้ออาทรต่อกัน การช่วยเหลือกัน ความไว้วางใจกัน และกระบวนการเรียนรู้ระหว่างกัน ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนช่วยลดต้นทุนในการดำเนินกิจกรรมอีกด้วย

ส่วนปัจจัยในเชิงลบที่มีผลต่อกระบวนการทุนทางสังคมของกลุ่มทอผ้าสี่ธรรมชาติอันได้แก่ เรื่องของตลาด เรื่องราคาของผลิตภัณฑ์ ที่กลุ่มยังต้องการแสวงหากำไรจากการทอผ้าโดยที่เน้นปริมาณมากกว่าคุณภาพ ซึ่งดูเหมือนว่าจะเน้นเรื่องมูลค่า มากกว่าคุณค่า แต่ขณะเดียวกัน กลุ่มทอผ้า ๔ ก็ต้องการที่จะอนุรักษ์วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น และทรัพยากรธรรมชาติด้วย ซึ่งลักษณะดังกล่าวยังเป็นความไม่ชัดเจน และดูเหมือนจะเป็นความขัดแย้งภายในตัวเองของสมาชิกกลุ่ม

ผลจากการดำเนินกิจกรรมกลุ่มทอผ้า ๔ ทำให้ทุนของชุมชนเพิ่มขึ้น และก่อให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่ม เช่น การที่ชุมชนมีเงินออมมากขึ้น มีรายได้จากการทอผ้าเพิ่มขึ้น และสามารถลดต้นทุนจากการใช้วัสดุจากธรรมชาติ และยังพบว่า การสนับสนุนจากองค์กรภายนอกเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยขับเคลื่อนกระบวนการทุนทางสังคมให้สามารถดำเนินงานไปได้ โดยอาศัยการประสานความร่วมมือกับหน่วยงานจากหลาย ๆ ฝ่ายในลักษณะพหุภาคี ทำให้กลุ่มสามารถดำเนินกิจกรรมไปได้อย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังพบว่า การทอผ้าสามารถเป็นสื่อกลางในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนและนอกชุมชน ช่วยให้เกิดการเรียนรู้ที่จะพัฒนาตนเอง กลุ่มและชุมชนให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน

อัมภา จันทราภาศ (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ทุนทางสังคมที่ส่งผลความเข้มแข็งของชุมชนโดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ ณ บ้านโป่งนก ต. แม่ทา อําเภอดงหลวง จังหวัดเชียงใหม่ โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษาทุนทางสังคมที่มีผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งผลการศึกษาได้ชี้ว่า ทุนทางวัฒนธรรมชุมชน ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน ทุนบุคคลในชุมชน ทุนองค์กรในชุมชน ทุนเครือข่ายและเครือข่ายในชุมชนเหล่านี้เป็นทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนและส่งผลให้เกิดความเข้มแข็ง โดยผู้ศึกษายังได้ชี้ให้เห็นปัจจัยที่สนับสนุนเหล่านี้ว่า เกิดจากปัจจัยภายในชุมชน คือ ความสัมพันธ์กันที่มีมานาน และการเป็นเครือข่าย และปัจจัยภายนอก คือ การเป็นเครือข่ายหรือกลุ่ม สหกรณ์ต่าง ๆ ที่ช่วยเหลือจากบุคคลภายนอกจึงทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ที่จะปรับตัวและต่อกรกับภายนอกได้

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง “ธุรกิจชุมชน”

ประพันธ์ แจ่มเยี่ยม (2546, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง ปัจจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของการทำธุรกิจชุมชน กรณีศึกษา กลุ่มส่งเสริมกิจกรรมไร้สารพิษวังน้ำเขียว ตำบลวังน้ำเขียว อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา ผลการศึกษาพบว่า พัฒนาการทางด้านการเกษตรของชุมชนน้ำซับ เริ่มจากการทำเกษตรแบบยังชีพด้วยการทำไร่เลื่อนลอยในลักษณะผสมผสานต่อมามีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตรไปเป็นเกษตรแบบใหม่ที่ปลูกพืชเชิงเดี่ยวใช้สารเคมี เครื่องจักรกลในการผลิตและพื้นที่ขนาดใหญ่ แต่ก็พบว่า การทำเกษตรในรูปแบบดังกล่าวมีต้นทุนสูงและเกษตรกรประสบกับราคาผลผลิตตกต่ำจนก่อให้เกิดปัญหาหนี้สิน สุขภาพ ภูมินิเวศน์ (ดิน, น้ำ, อากาศ, ระบบนิเวศ) จึงมีการรวมกลุ่มกันแก้ปัญหา โดยมีการนำผลผลิตมารวมกันขายในรูปของธุรกิจชุมชนและเปลี่ยนมาเป็นการทำการเกษตรแบบไม่ใช้สารเคมี มีรูปแบบการเกษตรที่เพาะปลูกในขนาดพื้นที่ที่เหมาะสมเน้นการใช้แรงงานของคนในครอบครัว ทำให้มีต้นทุนต่ำ ลดความเสี่ยงในด้านต่าง ๆ และความสามารถพัฒนาคุณภาพของผลผลิตได้ นอกจากสมาชิกกลุ่มจะประสบความสำเร็จในทางเศรษฐกิจแล้ว รูปแบบการทำเกษตรดังกล่าวยังก่อให้เกิดความสุขของคนในครอบครัว และสามารถฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมให้กลับคืนมาสู่สภาพเดิมหรือใกล้เคียงกับสภาพเดิมอีกด้วย ปัจจัยที่ทำให้ธุรกิจชุมชนประสบความสำเร็จได้แก่ การทำงานแบบภาคีที่ช่วยให้สมาชิกลดความเสี่ยงในเรื่องของราคาและลดปัญหาในเรื่องการตลาด การมีผู้นำที่เข้มแข็ง เสียสละและการมีสมาชิกที่มีความขยันขันแข็งมีสำนึกที่ดีต่อกลุ่ม

วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง “พื้นที่ศึกษา”

พรพิไล เลิศวิชา (2545, น. 160-165) ได้ศึกษาเรื่อง พลวัตเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำไชยา ผลการศึกษาพบว่า อิทธิพลของพื้นที่ ภูมิประเทศ แยกไชยาออกเป็นกลุ่มพื้นที่ที่แตกต่างกันได้ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มพื้นที่ป่า กลุ่มที่ราบลุ่มทำนา กลุ่มชายเล นับรวมพื้นที่รอยต่อระหว่างกลุ่มด้วย เป็น 5 กลุ่ม โดยสภาพพื้นที่นั้น จะกำหนดลักษณะของการผลิตอันเป็นสิ่งสำคัญพื้นฐานของการดำรงชีวิตของผู้คนและชุมชน แต่เนื่องด้วยพื้นที่ดังกล่าวมีขนาดค่อนข้างเล็ก ผู้คนเดินทางไปมาในเขตที่ติดต่อกันไม่ยากนัก ประกอบกับในระยะต่อมา เทคโนโลยีการคมนาคม ถนนหนทางดีขึ้น ผู้คนผลิต เคลื่อนย้ายไปมาระหว่างพื้นที่ได้รวดเร็ว ถ้านับว่าผู้คนเป็นพื้นฐานของชีวิตและชุมชนแล้ว เขตลุ่มน้ำไชยาก็จะนับรวมพื้นที่รวมทั้งหมดที่ผู้คนกลุ่มหนึ่ง คือ ชาวไชยานี้ได้สนับสนุนการผลิต

เรียนรู้ พัฒนา และใช้เทคโนโลยี องค์ความรู้ เทคโนโลยี ที่สอดคล้องกับการผลิต ร่วมกันสืบทอดวิถีแห่งสังคมนั้นสืบต่อไป

นอกจากนี้ผลการศึกษายังพบว่า คุณภาพของกลุ่มน้ำที่มีเสถียรภาพอยู่บนการพึ่งพิงตัวเองสูง เปลี่ยนไปสู่สภาพที่มีแรงกดดันจากพลวัตของการเปลี่ยนแปลงระบบย่อยต่าง ๆ พื้นที่นา และพื้นที่สวนนั้นเกี่ยวข้อและมีผลกระทบต่อกันมาก พื้นที่ชายทะเลเป็นกลุ่มที่ถูกกดดันมากที่สุด ทางออกของกลุ่มนี้เป็นการเรียนรู้จากชาวนาที่เลี้ยงเบ็ดในบริเวณพรุ การเลี้ยงเบ็ดเดิมที่เป็นวิธีการผลิตที่ส่งเสริมการปลูกข้าว เบ็ดที่เลี้ยงช่วยกันกินสาหร่ายชนิดหนึ่งซึ่งขึ้นในนา ทำให้ข้าวเจริญเติบโตดี เมื่อเกี่ยวข้าวแล้ว ข้าวที่ตกในนาก็เป็นผลพลอยได้ใช้เป็นอาหารเบ็ด ไข่เบ็ดที่เหลือเพื่อถูกนำไปทำเป็นไข่เค็ม และก็กลายเป็นสินค้าที่ขายดีบนริมทางถนนสายเอเชียและผู้ผลิตคือชาวไชยานั้นกำหนดราคาเองได้ เครือข่ายการเลี้ยงเบ็ดและทำไข่เค็มจึงเกิดขึ้น ชาวประมงบางส่วนได้เริ่มเลี้ยงเบ็ดชายทะเล อาศัยอาหารจากชายเลนเอง และข้าวราคาถูกที่ผลิตในกลุ่มน้ำเองเลี้ยงเบ็ดนั้นส่งไข่ไปยังเครือข่ายผู้ผลิตซึ่งเป็นเครือข่ายดีกลุ่มน้ำเดียวกันนับว่าระบบย่อยนี้เป็นระบบที่ยังคงความแข็งแรงถ่วงดุลกับระบบอื่น ๆ ซึ่งกำลังเสียดุลมากขึ้นทุกที

คุณภาพของชุมชนกลุ่มน้ำไชยานั้น เริ่มด้วยพลวัตของระบบการผลิตบนพื้นที่ระบบนิเวศที่ต่างกัน และผู้คนซึ่งมีความสัมพันธ์เป็นเครือข่ายซึ่งส่งเสริมการผลิต และพึ่งพาอาศัยกัน โดยการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างระบบนิเวศที่ต่างกัน ระบบนิเวศที่มีอยู่เดิมส่งเสริมระบบการผลิตซึ่งกันและกัน ถนน เทคโนโลยี และนวัตกรรมใหม่จากภายนอกชุมชน ก่อให้เกิดพลวัตที่มีการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในไชยาอย่างรวดเร็ว ทศนคติของชุมชนในกลุ่มน้ำนี้เองที่มีต่อการศึกษา โดยไม่คาดคิดถึงผลของมัน ในที่สุดนำไปสู่ความกดดันทางด้านแรงงาน ศักยภาพของพื้นที่ในการผลิต ชักนำให้ผู้คนจากถิ่นอื่นย้ายถิ่นฐานเข้ามา พลวัตในการผลิตใน 2 ระบบเดิม คือ ที่ราบลุ่มทำนา และชายทะเลทำประมงนั้นถดถอยลง แต่ศักยภาพของพื้นที่ป่าได้ถูกนำมาทดแทนในการผลิต ในสถานการณ์นี้ คุณภาพของชุมชนกลุ่มน้ำไชยา จะเคลื่อนย้ายไปจากจุดเดิมอย่างแน่นอน เครือข่ายความสัมพันธ์ของโลกทัศน์ องค์ความรู้ ที่สร้างสมมาในวิธีการผลิตแบบเดิมจะถ่วงดุลในพลวัตความเปลี่ยนแปลงได้ลดลง การช่วยเหลือร่วมมือกันในการผลิต ผลิตซ้ำวิธีการผลิตแบบเดิมน้อยลง เพราะสิ่งสำคัญก็คือ องค์ประกอบแรงงานที่ช่วยเหลือร่วมมือกันนั้นลดทอนไป โดยโลกทัศน์ที่ผลิตซ้ำวิถีชีวิตแบบเดิมลดลงเช่นกัน ลักษณะการพึ่งพิงตัวเองได้ลดลง สภาพนิเวศของกลุ่มน้ำอาจแบ่งลักษณะของชุมชนที่ปรากฏออกอย่างชัดเจน เครือข่าย “ไข่เค็ม” อาจเป็นเครือข่ายการผลิตที่เหลืออยู่ ซึ่งช่วยเหลือเกื้อกูลกันในการยืนอยู่ท่ามกลางพลวัตของเศรษฐกิจทุนและเทคโนโลยีภายนอก ชุมชนกลุ่มน้ำไชยาโดยรวมจะปรับตัวเข้าสู่คุณภาพที่อาศัยการพึ่งพาทาง

เศรษฐกิจจากภายนอกมากขึ้น เครือข่ายความสัมพันธ์ในชุมชนจะช่วยรักษาศักยภาพของแหล่งผลิตไว้ได้ ถ้าตระหนักได้และเรียนรู้วิธีการ

จากการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องข้างต้น เพื่อนำไปเป็นแนวทางในการกำหนดกรอบแนวคิดในการศึกษา สามารถสรุปได้ดังนี้

ในการศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาทุนทางสังคมในมิติที่เป็นกระบวนการ โดยทำการศึกษากลุ่มธุรกิจชุมชน คือ กลุ่มผู้ผลิตและจำหน่ายไข่เค็มไชยา หมู่ที่ 6 บ้านปากด่าน ตำบลเมืงดี อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ซึ่งเป็นกลุ่มธุรกิจชุมชนที่นำความรู้ที่เป็นภูมิปัญญา มาสร้างมูลค่าเป็นตัวผลิตภัณฑ์ออกจำหน่าย มีระบบการผลิตและจำหน่ายที่อาศัยฐานทรัพยากรในท้องถิ่นว่า มีพัฒนาการความเป็นมาอย่างไร และมีทุนทางสังคมอะไรบ้างที่เอื้อต่อการดำเนินงานของกลุ่ม จึงได้กำหนดกรอบแนวคิดการศึกษาพัฒนาการ ออกเป็น 2 ช่วงเวลาและในแต่ละช่วงเวลาจะศึกษาทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกว่า ได้ส่งผลต่อระบบคิดและวิธีปฏิบัติอย่างไร อันจะส่งผลถึงผลลัพธ์อย่างไร และจะนำไปสู่การค้นหาคำตอบว่า ทุนทางสังคมอะไรที่เอื้อต่อการดำเนินงานของกลุ่ม อันส่งผลให้กลุ่มสามารถพึ่งตนเองได้ทั้งระบบการผลิตและการจำหน่าย การศึกษาในลักษณะนี้จะเป็นเครื่องพิสูจน์แนวคิดทฤษฎีและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งมีการศึกษาภายใต้บริบทที่แตกต่างกันว่า มีความสอดคล้องหรือแตกต่างกันอย่างไร และผลการศึกษาจะสร้างองค์ความรู้หรือต่อยอดแนวคิดทฤษฎีนั้น ๆ ได้อย่างไรบ้าง

กรอบแนวคิดในการศึกษา

